

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті в хронологічному порядку розглянуто історію вивчення традиційних замовлянь. Загалом виділено чотири основні етапи: 1) період накопичення фактичного матеріалу; 2) наукове опрацювання зібраного матеріалу, його систематизація та класифікація; 3) залучення методів суміжних гуманітарних дисциплін; 4) синтез отриманих результатів. Дослідження за хронологією – умовне, оскільки відповідна градація є не так послідовністю, як закономірністю, яка простежується при вивченні того чи іншого культурного явища. Особливу увагу в статті приділено дослідженням українських учених останнього десятиліття.

Ключові слова: замовляння, архетип, культурне явище, міф, концепт.

В статье в хронологическом порядке рассматривается история изучения традиционных заговоров. В целом предлагается четыре основных этапа: 1) период накопления фактического материала; 2) научная обработка собранного материала, его систематизация и классификация; 3) привлечение методов смежных гуманитарных дисциплин; 4) синтез полученных результатов. Исследование по хронологии – условное, потому что соответствующая градация является не столько последовательностью, сколько закономерностью, что прослеживается при изучении того или иного культурного явления. Особое внимание в статье уделяется исследованиям украинских ученых последнего десятилетия.

Ключевые слова: заговоры, архетип, культурное явление, миф, концепт.

The history of traditional charms studying in the chronological order is considered in the article. Four main stages are distinguished in general: 1) the period of the accumulation of the actual material; 2) scientific adaptation of the collected material, its systematization and classification; 3) the attraction of the methods of adjacent humanities; 4) the synthesis of the received results. The investigation according to the chronology is a conditional one as the appropriate gradation is not the succession but the rule observing during the studying of a certain cultural phenomenon. Special attention in the article is paid to the investigations of Ukrainian scientists of the last decade.

Keywords: charms, archetype, cultural phenomenon, myth, concept.

Останнім часом у галузі гуманітарних наук спостерігається підвищена увага до вивчення архаїчних жанрів духовної культури, зокрема замовлянь. Очевидно, що першим кроком дослідження є усвідомлення наукового досвіду попередніх поколінь, яке має кілька етапів. До першого слід зарахувати період накопичення фактичного матеріалу, що акумулюється в етнографічних збірках М. Драгоманова, Б. Грінченка, В. Гнатюка, П. Чубинського, П. Єфименка, В. Іванова, М. Сумцова, М. Стороженка, В. Шухевича та ін. Другий етап характеризується первинним осмисленням зібраного матеріалу, його систематизацією та класифікацією. Для третього етапу властиве залучення методів суміжних гуманітарних дисциплін, зокрема історії, лінгвістики, літературознавства. Останній етап відзначається філософськими узагальненнями з використанням методів герменевтики, семіотики, феноменології, структуралізму, позитивізму.

Поділ етапів за хронологічним принципом – умовний, оскільки відповідна градація є не так послідовністю, як закономірністю, яка простежується при вивченні того чи іншого культурного явища. Зазначені етапи або їхні елементи трапляються в працях учених, які паралельно займалися польовою практикою, науковим описом отриманих результатів, їхньою систематизацією та дослідженням.

Російська дослідниця О. Дмитрієва класифікує відомості, починаючи з другого й третього етапів, оскільки збирання фактичного матеріалу продовжується до нашого часу, і виокремлює три основні напрями: міфологічний, психологічний, історико-порівняльний [15]. Градація за напрямками виникла на початку наукового вивчення замовлянь у ХІХ ст. Прихильники міфологічного напрямку, зокрема Ф. Буслаєв, О. Афанасьєв, уважали замовляння залишками давньої міфології, пояснюючи таким чином насиченість

текстів дохристиянськими міфологічними персонажами. Поширення цього напряму пояснюється загальними тенденціями, а саме впливом ідей романтизму, що вказує на певну абстрагованість досліджень, їхню відірваність від обрядової практики. Поштовхом до психологічного вивчення стали праці О. Міллера й О. Потебні, у яких, окрім міфологічного підтексту, виділено емоційну складову, що актуалізується в ході виконання обряду – імітації й озвученні бажаного. Схожі тенденції простежуються в дослідженнях Ф. Зелінського, М. Крушевського, О. Ветухова. У процесі розвитку історичної науки, зокрема археології й археографії, виник історико-порівняльний напрям, представники якого розглядали текст як словесне формулювання бажаного, наповнене історичним змістом. Уперше проведено аналогії з книжною традицією Візантії, Давньої Русі, Близького Сходу. Так, російські вчені І. Мансветов, О. Веселовський виявили спорідненість слов'янських замовлянь з візантійською й апокрифічною літературою, однак зазначили, що вони є самостійними творами, які мають міфологічну основу, тому можуть розвиватися як жанр, поступово «обростаючи» іншими образами й сюжетами. Знаковими є праці М. Сумцова, який розглядав замовляння в історичному контексті й тісному зв'язку з обрядами / віруваннями. Закономірністю в розвитку історико-порівняльного напряму є вивчення текстології обряду як системи мотивів і образів. Наприклад, М. Золотницький фокусує увагу на вивченні фігоморфних образів, В. Добровольський аналізує історичне значення комах, Ф. Демич – плазунів, О. Кадлубовський – святих.

Першою науковою монографією з указаної проблеми стала праця М. Познанського «Замовляння. Досвід дослідження походження й розвитку замовних формул» [34]. Спираючись на висновки О. Потебні й Ф. Зелінського, учений спробував побудувати генетичну теорію, згідно з якою замовляння є продуктом асоціативного мислення. На думку М. Познанського, словесний супровід лише коментує обряд, який згодом зникає й підмінюється словесним описом. До цієї полеміки залучилися О. Єлеонська, яка вперше висловила думку, що прості замовляння можуть варіюватися, оскільки є експромтом його носія [див.: 34].

На окрему увагу заслуговує діяльність Етнографічної комісії Української академії наук. В «Етнографічному віснику» публікувалися праці В. Петрова, де закладалися підвалини сучасного структуралізму. Учений намагався здійснити реконструкцію давніх вірувань шляхом аналізу структури замовлянь, зокрема, він зазначив, що первісне мислення є формульним [33]. Однак у зв'язку з державною політикою в галузі етнології проблема вивчення замовлянь перестала бути актуальною.

Зацікавленість цим жанром поновила лише після припинення репресій у середині ХХ ст. і знаменувалася працями В. Іванова й В. Топорова [20], І. Чернова [51]. Характерною рисою цього періоду був пошук нових методів дослідження, хоча загальні тенденції залишилися незмінними. У науковий обіг вводилася «математична» термінологія. Так, В. Топоров услід за В. Петровим назвав мотиви «формулами», обґрунтувавши це їхньою лаконічністю та сталістю. Дослідник уважав словесні формули основою творення обрядових текстів [42; 43], чим заперечував ідеї, висловлені О. Міллером, щодо відсутності мотивів у замовляннях. Окрім праць В. Топорова, з'явилися історико-літературні й історико-лінгвістичні дослідження С. Токарева, Л. Зарубіна, А. Астахової, П. Богатирьова.

Протягом наступних десятиліть продовжував розвиватися *історико-порівняльний напрям*. Науковці вивчали питання генезису обрядових жанрів у порівняльному аспекті, залучаючи методи суміжних гуманітарних галузей. Знаковими в цьому плані є дослідження А. Журавльова, В. Соколової, Є. Мелетинського, М. Толстого, Л. Виноградової. У силовому полі історико-порівняльного напряму виникла етнолінгвістика як напрям вивчення етнографічних, фольклорних та лінгвістичних даних на певній території і в конкретному культурному середовищі [4]. Зокрема, М. Толстой, С. Дмитрієва знаходили аналогії між замовляннями, календарними обрядами й іншими фольклорними жанрами [41; 14].

У працях О. Юдіна, Ю. Кисельової, О. Дмитрієвої, В. Соколової поєднано методи фольклористики, етнології та лінгвістики [37]. На думку О. Юдіна, образна система міфологічних посередників

є «важливим каналом магічного впливу на денотат» [56]. Учений пояснював історичні причини такого впливу шляхом відтворення архетипної послідовності приголосних, які становлять звукову варіацію імені *Мокош*. Висновки О. Юдіна стосуються відтворення архаїчної моделі світу на космічному й соціальному рівнях як міфологеми: верх / зорі / туга за коханим / правителі – низ / земля / статеве життя / культ родючості / підлегли.

Спроби історичної реконструкції здійснює Ю. Кисельова [21]. На думку дослідниці, важливим є вивчення внутрішньої / цілісної організації вербальних і невербальних компонентів замовляння, а саме його міфологічного, побутового, розповідного пластів. Смыслова організація обрядового тексту тісно пов'язана з прагматикою (як виконується в конкретній життєвій ситуації), а також з його формальною організацією (словесні елементи слугують виразом смислу). Ю. Кисельова намагається синтезувати різні підходи, що стосуються форми і змісту, виявляючи універсальні смислові компоненти, аналізуючи функції персонажів, предметів, композиційних форм; виділяє конструктивні моделі в межах смислової організації.

Функціональний / прагматичний метод, який є провідним у дослідженнях Ю. Кисельової, набуває розвитку в працях О. Дмитрієвої [15]. Аналізуючи образи дохристиянської міфології (море-океан, Алатир-камінь, острів Буян, вогняна ріка, Калиновий міст, красна дівця), дослідниця вказує на існування соціально-психологічних стереотипів, автоматизмів та звичок свідомості, закладених вихованням і традицією, що істотним чином впливають на формування міфу.

Цікавим текстологічним дослідженням є праця О. Бондарець [6], яка вважає, що вивчення лексико-семантичної структури замовлянь становить специфічну проблему, пов'язану із глобальними процесами взаємозв'язків слова й міфу. Багатоплановість текстів замовлянь, смислові зв'язки з іншими жанрами дозволяють підтвердити існування маргінальної міфологічної лексики як одного зі способів збереження ономастичного континууму східнослов'янських народів [6, с. 5]. На думку О. Бондарець, тексти замовлянь демонструють магічний вплив мови,

вони – зразок цілеспрямованої ефективної дії, що породжує прагматичний позитивний чи негативний ефект. Аксиомою при вивченні замовлянь є реалізація семантики архетипу. У лексико-семантичній структурі дослідниця виділяє п'ять рівнів: 1) основне поняття – ядро лексико-семантичної структури; 2) етимологія (парадигматичний рівень); 3) контекст – лексичні й семантичні зв'язки з іншими словами; 4) формальність – здатність утворювати стійкі, неподільні за смыслом сполуки; 5) співвідношення конкретного міфологізму із семантикою архетипу (меморативний рівень) – виведення значення слова з його початкової форми. О. Бондарець упровадила поняття етимона як первинного образного компонента лексеми, що закріпився в міфологічному світогляді як метафора.

Застосовуючи лінгвістичні методи, учена інтерпретує семантику східнослов'янських імен (міфонімів, теонімів, реаліонімів). О. Бондарець вважає, що слово наділяли сакральними властивостями (слово є елементом ноосфери). Образний компонент закріплювався в апелюваннях і структурі власних імен. Наприклад, *Лукомор'є* – «луки / берег», рос. *излучина* – «кривизна / заворот ріки», похідні: «морські луки / лукаве море», *лукавий* – «біс». Водночас, розглядаючи причини міфологізації фольклору, дослідниця звертається до історичного дискурсу, зокрема до табування, анімізму, тотемізму й «абсолютної прагматики» (підбір предметів і атрибутів обряду обумовлений прагматичною метою суб'єкта, наприклад, піч «розпікає» любов).

Схожі думки простежуються в праці О. Левкієвської, яка акцентує увагу на формальних ознаках тексту, зокрема його словесній структурі, озвученні й меті [25]. У зв'язку із цим аналіз здійснено на межі етнолінгвістики, діалектології та прагматики, тому провідним є метод синхронізації, що дозволяє реконструювати смислові рудименти на основі пізнішого матеріалу. Дослідниця вважає, що архаїчні тексти мають клішову форму й одночасно функціонують у семантичному, когнітивному, комунікативному аспектах. Персонаж / образ є найменшою одиницею міфу, але він – частина цілісної системи, тому не розглядається відособлено від загального контексту. Цілісна мозаїка міфу

складається, коли відомі всі варіанти його втілення. Сам процес виголошення тексту також є його частиною, оскільки значення міфу залежить не лише від словесно-інформативного наповнення, але й від часу та місця, де він розповідається (умов проведення обряду), і самого оповідача (виконавця обряду).

Розвиток системного підходу у вивченні замовлянь простежується в працях О. Михайлової. За допомогою проблемно-логічного методу здійснено спроби встановлення наступності основних символічних образів у хронологічній і культурно-історичній локалізації [27]. Провідною дослідниця вважає опозицію «свій / чужий», яка проявляється в опису моделі світу, зокрема в «чорних» і «білих» замовляннях. Ключовим компонентом у розумінні семантики цих локусів є мотив подорожі як магичний зв'язок сакрального світу з буденним. Відповідна просторова експозиція підтверджує трансляцію архаїчної моделі світу, яка стосується індоевропейської спільноти. Авторка проводить аналогії між універсальними текстовими компонентами й народним декоративно-прикладним мистецтвом, елементами обрядово-ритуальної культури.

Відкриття в галузі соціології та психології, популяризація ідей психоаналізу істотним чином вплинули на розвиток *психологічного напрямку*. Російська дослідниця В. Харитонова звертається до слова як психологічного феномену [45–49]. На її думку, виконавець замовляння об'єктивно впливає на хворого, який перебуває в «зміненому» стані й сприймає текстові описи як дійсні. Дослідження В. Харитонової в галузі етнопсихології свідчать про те, що замовляння не лише є актуальними для істориків і лінгвістів, але й мають практичну настанову. У зв'язку із цим науковці не тільки починають цікавитися власне текстом, а й зосереджують свою увагу на особі його виконавця. У цьому ключі розгортаються наукові студії О. Єрмакової, яка, поєднуючи етнографічні, лінгвістичні й етіологічні методи, досліджує невербальні засоби обрядової комунікації та носіїв лікувальної традиції [16].

Зв'язок замовляння із психологією і соціологією становить об'єкт дослідження Є. Гуляєвої [11]. Актуальність своєї праці авторка пояснює кризою медици-

ни в системі охорони здоров'я, а також зміною ціннісних орієнтацій, що провокує некоректну реставрацію культурних артефактів минулих часів (поява цілительів, екстрасенсів). На думку дослідниці, наукове вивчення замовлянь дозволяє відтворити механізм трансляції традиційних уявлень про вербальне лікування. Хоча дослідження Є. Гуляєвої стосується етнопсихології, однак вона намагається поєднати міфологію, історію, лінгвістику, літературознавство та психоаналіз. Метод дослідження базується на системному підході, спрямованому на інтеграцію матеріалу, який досліджується, відтак замовляння розглядаються як текст, що лікує, цьому відповідають його компоненти – від звукових до синтаксичних і змістовних.

Тематично спорідненою є праця К. Мельникової, у якій досліджено ритуал екзорцизму в середовищі парафіян. Передусім відповідні обряди стосуються хвороб психічного характеру, зокрема важких форм зурочення, відвідування покійником живих родичів тощо [26].

Фундаментальними дослідженнями, що присвячені замовлянням, стали праця Т. Агапкіної «Східнослов'янські лікувальні замовляння в порівняльному висвітленні. Сюжетика і образ світу» [1] та збірка текстів за редакцією А. Топоркова «Замовляння в російській рукописній традиції XV–XIX ст.: Історія, символіка, поетика» [18]. Т. Агапкіна розглядає лікувальні тексти в їхньому сюжетному різноманітті, діалектному варіюванні й культурних зв'язках із неслов'янськими замовляннями та книжною традицією. У книзі А. Топоркова досліджено магичні тексти, які дійшли до нашого часу в російських рукописах XVII–XVIII ст. Особливу увагу приділено любовним замовлянням і текстам, що їх виголошували до представників влади. Цінність збірника полягає в тому, що більшість текстів уперше введено до наукового обігу.

Своєрідним підсумком наукових студій кінця XX – початку XXI ст. є праця О. Христофорової [50], яка вважає «цеховий» поділ на фольклористику й етнологію штучним, пояснюючи це тим, що в радянський період панувала еволюційна парадигма, тому вчені вивчали переважно проблеми походження й історичного розвитку культури, залишаючи

осторонь питання її соціальних (психологічних) функцій. Дисертація О. Христофорової викликає зацікавлення спробою синтезувати історико-порівняльний і психологічний напрями, на що вказують методи дослідження: прагматичний аналіз (виявлення й вивчення знакових систем); дискурс-аналіз (дискурсивні структури не лише відбивають соціальні структури, але й моделюють їх); кейс-метод (соціальні норми оцінюються через індивідуальну поведінку); метод «насиченого опису» (культурні події розглядаються як текст). Стратегічна мета О. Христофорової полягає у створенні інтерпретативної схеми, за допомогою якої трактуються різні події, а також у виявленні взаємозв'язку між «соціальним» і «міфологічним» у традиційному суспільстві. Соціальні відносини функціонують відповідно до встановлених міфологічних моделей і проявляють себе через рух у соціальному середовищі (тобто через взаємодію людей), тим самим підтримують соціальну конфігурацію цього середовища. Прикладом може бути «інститут чарівництва». О. Христофорова вважає, що суспільство насправді потребує чарівників, які відіграють свої соціальні ролі. Такі хвороби, як зурочення, пристрій, у традиційному суспільстві дійсно існують, що робить «інститут чарівництва» соціальною силою – засобом регуляції, домінування й боротьби проти диктату суспільства. Дискурс про зурочення може бути розглянутий у соціальному ключі як засіб встановлення та порушення соціальних меж.

О. Христофорова зазначає, що в традиційній моделі світу існують дві моделі хвороб: покарання за гріхи, які призводять до смирення і внутрішнього очищення (християнська традиція); звинувачення іншого, що дає можливість зняти із себе провину (язичницька традиція). На думку авторки, перекладення вини на іншого спричиняє психологічне полегшення, у результаті чого з'являється стимул дотримуватися встановлених традиційою правил, щоб не «накликати» недугу.

Заслугою на увагу також думка про природу метафори, яка є не лише когнітивним, але й соціальним феноменом, оскільки відбиває загальні групи уявлень і впливає на конструювання соціальної дійсності [50, с. 8]. Цікавими є висновки щодо опозиції «чоловіче / жіноче» в

контексті «народження / знищення». Наприклад, переважно жінки здатні до зурочення. Натомість лікування особливо небезпечних форм зурочення приписується чоловікам. Відповідний поділ спрямовує до дискусії про два види чарівництва: чоловічого як статусної боротьби і жіночого, яке ґрунтується на внутрішній / психічній силі, що виражається в повсякденних життєвих клопотах. Відповідні протиставлення пояснюються тим, що в чоловічому середовищі існує ширший спектр для виявлення агресії й вирішення конфліктів, тоді як жінки спілкуються мовою традиційних фольклорних образів, тобто кодують соціальну дійсність.

Дещо в іншому ключі розглядає природу «жіночої» магії українська дослідниця О. Боряк [7]. Знаковим у цьому контексті є образ баби-повитухи, яка протиставляється «урочним» жінкам. Народження дитини мислиться «не стільки як медичний акт, – як промисел Божий <...>, містична подія, що супроводжується певними молитвами, формулами-побажаннями, замовляннями, обрядовими діями із залученням цілої низки ритуальних предметів та символів» [7, с. 6]. Під час народження виголошують специфічні тексти, які не застосовують в інших життєвих ситуаціях. Знаковими стають не лише час і місце здійснення обряду, але й побутові предмети, що їх використовують під час його виконання. Спираючись на висновки О. Боряк, а також продовжуючи думку О. Христофорової, варто зазначити, що «жіноча» магія має подвійне спрямування, оскільки застосовується як метод конкурентної боротьби, яка остаточно припиняється або посилюється разом із завершенням репродуктивного жіночого віку.

Одним з виразів опозиції «народження / знищення» є також протиставлення динамічних замовлянь на «щасливі пологи» статичним лікувальним текстам «від уразу», які обмежують, стримують «рух матки» [12]. Підтвердженням цього є обрядові звертання до Божої Матері або «навської / лісової дочки». У родильних обрядах жіноче тіло набуває особливого статусу, воно стає «проникненим, незамкненим, відкритим, <...> набуває здатності вільно рухатися, ходити» [7, с. 161–162]. Натомість в обрядах лікування грижі відбуваються зворотні процеси.

Поряд з дослідженням історії, семантики мотивів і образів актуальною залишається проблема класифікації замовлянь. Це зумовлено тим, що один і той самий текст може бути одночасно господарським та лікувальним. Однак цей поділ – дещо умовний, позаяк людина традиційна не виокремлює себе з природи, тому методи лікування худоби й людини є ідентичними. Господарськими вони стають з погляду дослідника, для якого худоба – частина господарства [2]. Вирішення протиріч, які виникали впродовж десятиліть, А. Топорков убачає у створенні уніфікованого покажчика замовлянь, хоча останніми роками цю проблему реалізували у своїх дослідженнях В. Кляус і О. Юдін [22; 23; 57]. Серед труднощів, що виникають під час складання покажчика, дослідник називає гетерогенність замовлянь, яка проявляється в тому, що сюжети окремих текстів можуть набувати протилежного значення залежно від мети їхнього вивчення (наприклад, мотив пустоти). Вищезгадані покажчики упорядковані за різними принципами. В основу класифікації В. Кляуса покладено «сюжетну тему», що не завжди доцільно, оскільки зміст тексту може виконувати діаметральну функцію. А. Топорков уважає, що покажчик має презентувати кількісний склад тематичних груп і сюжетних типів репертуару східнослов'янських замовлянь. Водночас такий підхід ускладнює вивчення семантики тексту, оскільки представляє лише перелік мотивів, залишаючи поза увагою їхні взаємозв'язки. Відсутність єдиної методики класифікації замовлянь призводить до невпорядкованості текстів, що може бути причиною поверхневого вивчення цього фольклорного жанру.

Натомість А. Топорков пропонує зразок покажчика, який складається не за сюжетом, а за функціональним призначенням замовляння, виокремлюючи лікувальні, господарсько-промислові, соціально-побутові тексти тощо [35]. Учений називає тематичні групи, які у свою чергу поділяються на функціональні. Наприклад, з-поміж лікувальних замовлянь виокремлюються тексти від кровотечі, зубного болю, дитячого безсоння, укусу змії, епілепсії. Паралельно зазначаються поліфункціональні сюжети, які побутують у різних текстах. Наступним етапом класифікації є визначення сюжетних типів, тобто основних мотивів зупинки кровотечі, припинення зубного болю, боротьби з дитячим безсонням, нівелювання дії зміїного укусу, лікування епілепсії. Один і той самий тип може реалізуватися як імператив або побажання, наратив або діалог, тобто форма тут є вторинною стосовно змісту. Найменша одиниця класифікації – інваріант і його версії. Під інваріантом розуміється формальний запис тексту, послідовність найважливіших подій, описаних у замовлянні, інакше кажучи, – це змістова основа, спільна для низки текстів, його значимі елементи (наприклад, формули стояння, сіяння, різання). Інваріантними версіями А. Топорков називає сюжетні відмінності в межах функціональної групи: заборона, охорона, зростання тощо. Такий підхід дозволяє ефективніше досліджувати семантику замовлянь шляхом зіставлення різних сюжетних типів. Замовні типи контамінуються, тобто «кочують» з одного сюжетного типу в інший. Наприклад, змішання тексту-заборони й лікувального замовляння стримує розвиток хвороби. До класифікації, запропонованої А. Топорковим, слід додати ще один важливий компонент. Поряд із сюжетними типами важливе місце належить образу як смисловій одиниці замовляння. Реконструкція первинного значення образу відбувається шляхом відтворення історичних причин його виникнення, що значно розширює коло дослідження, оскільки вимагає знань з історії, археології, фонетики, лексикології, синтаксису, а також прикладних наук, зокрема психології та медицини. Виникнення образу не є довільним, це наслідок переосмислення дійсності, висловленої метафорично, оскільки не всі історичні події чи природні явища документально зафіксовані. Незважаючи на це вони залишили глибокий слід в етнічній пам'яті.

Водночас із проголошенням незалежності України поновилася зацікавленість її культурною спадщиною. У 1990-х роках з'явилися перші збірки українських замовлянь Т. Шевчук [9], Г. Бондаренко [40], М. Москаленко та М. Новікової [44], В. Давидюк [19]. Актуальні дослідження української міфології на прикладі замовлянь, авторами яких є Т. Шевчук [52], В. Мойсієнко [29], А. Шкарбан [55], О. Павлов [32].

Докладніше зупинимося на дослідженнях останнього десятиліття. Спробу відтворення «ментифактів» фольклорного мовлення здійснює І. Гунчик [13]. Із цією метою дослідник виділяє систему інваріантних апелятивних та експлікативних формульних одиниць безсюжетного й сюжетного типів. Під апелятивними одиницями безсюжетного типу І. Гунчик розуміє замовні формули: звернення, побажання, прохання, відсилення, запрошення, гадання, вимовляння, обдаровування, величання, страхання. Автор зазначає, що склад безсюжетних експлікативних одиниць – такий самий, але вони мають описовий характер. До сюжетних експлікативних одиниць належать суб'єкт, об'єкт, рух, стан, дія, мовлення. Одним зі способів ускладнення структури утилітарно-сакрального тексту є діалог, представлений двома елементами – запитанням і відповіддю. Лексична структура замовляння (кількість звертань, одночленних побажань, обіцянок третьої особи) виконує важливу смислову функцію й визначає дієвий вектор лікування, що унеможливорює його спотворення внаслідок випадкового обмовлення. Водночас дослідник не зупиняється докладно на фонетичній організації тексту.

Крім формальної, І. Гунчик досліджує змістовну складову оказіонально-обрядового фольклору, виділяючи чотири функціональні рівні: часовий, просторовий, виконавський, адресатний. Дослідник виокремлює обрядовий і міфічний типи оказіонального часу. Обрядовий оказіональний час циклічний і реалізує часову схему 3+1 (народження, розквіт, згасання + смерть-відродження). Міфічний оказіональний час характеризується чотирма різновидами: час діянь тео- / агіоморфних персонажів; час перебування хвороби та демонологічних істот; час діянь виконавця, антропоморфних персонажів або неживих персоналізованих об'єктів; перший або Божий (Господній, святий) час.

Досліджуючи семантику простору, І. Гунчик наслідує концепцію М. Еліаде, виокремлює обрядовий і міфічний простори. Перший характеризується статичністю. Міфічний простір передає ті локальні обставини, у яких діють персонажі й відбуваються сюжетні події, зокрема обрядові, тому він більш динамічний. Обрядовий

і міфічний простори можуть співіснувати в межах одного тексту. І. Гунчик вивчає функціональний рівень адресанта, який залежить від гетеро- чи автосугестивності замовного тексту. У гетеросугестивних текстах згадується ім'я, указується священний статус особи, а також її стан (закоханий, хворий, здоровий). В автосугестивних текстах називання адресанта – стисліше, виражається особовим або присвійним займенником. Розвиваючи думку автора, варто додати, що застосування різного називання визначає ступінь вразливості об'єкта: чим розгорнутіше ім'я (маються на увазі гетеросугестивні тексти), тим більш захищений об'єкт, оскільки його точне ім'я завуальоване численними епітетами.

Цікавою є також інша праця І. Гунчика про «навську дочку» [12]. Услід за В. Петровим дослідник застосовує метод порівняльного аналізу, апробуючи його на прикладі образів «вразо-золотого князя» і «навської дочки». І. Гунчик зосереджує увагу на утилітарних особливостях цього типу замовлянь і доходить висновку, що в тексті описується фізіологічний процес повернення на місце органу в поясній частині тіла недалеко від шлунка, що його називають паховою грижею. Паралельно автор звертається до мовного матеріалу, проводить смислові асоціації з іншими замовними текстами й жанрами фольклору, визначає, що родинна спорідненість органів, зокрема називання пупа «братиком», має символічний підтекст. Відповідні аналогії перекладаються на образ «навської дочки», що наближений до потойбічного, за його допомогою встановлюється магічний контакт із паралельним світом, де відбувається лікування. Визначається дублер хворого, над яким виконуються відповідні дії – такі, що їх не можна здійснювати над живим тілом. Його печуть, колють голками, одружують з тотемом («лісовою дочкою») тощо. І. Гунчик порівнює людське тіло з елементами ландшафту шляхом визначення лімінальних тілесно-географічних локусів, «звідки народжується життя і кудюю воно виходить» (болота / гори – місце біля пупа). Дослідник вважає, що вищезгадані образи не є спонтанними нашаруваннями, оскільки виконують важливу психотерапевтичну й лікувальну функції, де ім'я адресанта вживається поряд з іменем святого або

прирівнюється до нього («раб Божий / молитовний / народжений»).

Схожих висновків дійшов В. Галайчук щодо семантики людського тіла, зокрема його центру (пупа), який співвідноситься з елементами міфологічної моделі світу – «зеленим дубом / золотим кріслом». Місце народження світу мислиться як місце народження людини і протиставляється антисвіту, звідки походять хвороби [10].

Вивченням семантики замовлянь займається О. Соляр [39]. На думку дослідниці, причиною зацікавлення міфологією є заперечення матеріалістичної концепції, де суб'єкт залежить від наукових догматів, що викликає внутрішню нестабільність і страх перед майбутнім. Натомість у міфології суб'єкт і об'єкт перебувають в одній площині, де дія і слово складають єдине ціле, що пояснює застосування побутових предметів як священних. О. Соляр зауважує, що «народний світогляд не можна сприймати як набір вірувань, що мали форму доктрини» [38, с. 156]. Учена також вирізняє його загальні риси: 1) життя зосереджується навколо міфу; 2) явища природи персоніфікуються, тому з ними можливі магичні маніпуляції; 3) «своє і чуже» протиставляється; 4) простір і час міфологізуються. Застосовуючи цю класифікацію до лікувальних замовлянь, О. Соляр зауважує, що вони є словесною моделлю міфологічного Всесвіту, де все має своє місце – Бог підноситься до небес, а сатана перебуває під землею. Два полюси роблять землю центром Всесвіту, місцем «змагання антагоністичних сил». Щоб забезпечити перемогу «верху» (світла), знахарі звертаються до посередників, які з'єднують небо й землю. Хвороби, тобто смерть, уособлюють представники «низу» (темряви). О. Соляр стверджує, що численні звертання до представників «низу» (темряви) пояснюються тим, що «сила, яка викликала хворобу, може її побороти». З іншого погляду, природа відповідних звертань може мати запобіжний характер.

Головних персонажів замовлянь О. Соляр розглядає в контексті «основного міфу», реконструйованого В. Івановим і В. Топоровим, де вищі істоти мають ознаки Перуна-вогню, зокрема, залізо знищує хвороби. Інші магичні дії розгортаються в межах бінарної опозиції «свій / чужий»,

де до «чужих» належать представники різних суспільних верств, національностей, територій, носії мов та ін. Ставлення до «чужих» подвійне й відповідає ставленню до представників міфологічного «низу» (темряви) – вони викликають нещастя, але можуть йому запобігти, «бо знають щось таке, що не знає свій» [38, с. 159] (ці ідеї втілено в працях О. Михайлової, О. Христофорової). Семантичні відмінності між «своїм» і «чужим» свого часу розглянула О. Боряк [8]. Характеризуючи обряди, пов'язані із ткацтвом, дослідниця провела аналогії між знаряддями, що їх застосовували під час прядіння, і міфологічними уявленнями східних слов'ян. Ключовою в цьому аспекті є опозиція «свій / чужий», а побутові предмети виконують функцію медіаторів, унаслідок чого стають обрядовими.

«Своє» й «чуже» врівноважується центром, який є священним, наприклад: Єрусалим (у межах християнського світу), храм (у межах території проживання), ікона (у межах оселі). У центрі відбувається творення світу, тому тут хрестять, ховають і народжують (породілля ходить навколо столу), оскільки будь-яка зміна стану – сакральний акт. Натомість нечисті істоти (домовий, лісовий, водяний) перебувають на периферії (під піччю, порогом, у лісі, болоті). У горизонтальній площині контакт із потойбічним можливий на лімінальних перетинах, які розділяють зовнішнє та внутрішнє, тому ці місця використовували під час лікувальної магії. Продовжуючи думку авторки, маємо додати, що міфологічний простір організовується за принципом фрактальної геометрії – картина світу пропорційна й повторюється щоразу в меншому вимірі. Цим самим людина традиційна намагалася зв'язати себе з усім світом незалежно від того, де вона перебувала.

О. Соляр звертає увагу на часові фази, пов'язані з рухом сонця, місяця, які у свою чергу співвідносяться з періодами людського життя. Новий час символізує новий порядок, ніби повертаючи виконавця обряду в часи творення форм, коли не існувало поділу між «цим» і «тим» світами, небом і землею, минулим і майбутнім, «своїм» і «чужим». У зв'язку із цим новий час є сприятливим для активізації потойбічних сил, які без перепон потрапляють до світу людей. Під впливом апокрифів

виникли замовні мотиви про те, що тілесні нечистоти є результатом втручання сатани в «Божий промисел». Звідси міфологічні сюжети про споконвічне повернення до первісної чистоти, що пояснює обряди тимчасової смерті й нового народження. Трактатування лікувального обряду як процесу творення «нової дійсності» дозволяє зрозуміти метафоричність і символічність мови замовлянь. Знахарі могли змінювати назви хвороб, щоб «не накликати біди», звідси – уживання евфемізмів.

Семантичні, структурні та функціональні особливості українських замовлянь-діалогів розглядає О. Остроушко [31]. Специфічна структура замовлянь-діалогів зумовлена їхнім функціональним призначенням, оскільки є «продуктом особливої світоглядної системи, поза межами якої [вони. – А. Т.] втрачають будь-який смисл» [31, с. 53]. На думку дослідниці, за допомогою текстів-діалогів демонструються психологічні особливості мовців. Діалог коментує дію («перепікання» сухот) і стверджує несправжність хвороби («ячмінь»). Констатація цього спричиняє потрібну репліку-відповідь, дає можливість уявити присутність магічної істоти тут і зараз. Це має гарантувати, що висловлене буде почуто й виконано. Можливість відповідати замість магічного помічника передбачає виконання свого прохання на рівні слова [31, с. 54].

Концепт дороги є об'єктом дослідження М. Жуйкової [17], яка розшифровує значення фразеологізму «туди [йому. – А. Т.] і дорога», визначає його обрядові функції, зокрема: розмежування людей і нечистої сили, захист від небезпеки потойбічного / «чужого» («у кожного своя дорога»), пошук правильної дороги. Знаходження «своєї дороги» забезпечується перевертанням тіла, що виключає людину – жертву нечистої сили – із просторової структури іншого світу. Це висловлювання ніби руйнує межу, створену «нечистим» [17, с. 269]. Слов'янській культурі властиві вірування, що дорога складається з двох частин – правої / людської / чистої і лівої / тваринної / нечистої. У цьому контексті важливим є відсилання потойбічних істот на «свою дорогу», тобто територію, де вони не можуть шкодити. Іншого значення набуває концепт «туди», що позначає конкретну частину простору (дійсного чи уявного). Він пов'язаний з

іменником *дорога* як номінативним спрямуванням життєвого шляху, утіленого в послідовності подій. В уявленнях слов'ян життєвий шлях детермінований вищими силами і співвідноситься з долею, відтворює семантику вислову «туди і дорога» як процесу вилучення з категорії пращурів і включення до категорії «нечистих» покійників. Відповідним чином людина має пройти свій шлях, призначений Богом. Той, хто виголошував цю формулу, нібито знімав із себе відповідальність за те, що вважає покійника «нечистим», захищаючи себе від його помсти. Отже, вислів «туди і дорога» виконував дві функції: указував на місце поховання (болота, очерети) й окреслював місце перебування «заложного» покійника, тому міг застосовуватися у випадках наглої смерті як покарання за гріхи.

Проблема стереотипності традиційної культури цікавить також О. Романову [36]. Досліджуючи мотив подорожі, авторка знаходить спільне й відмінне в російських та українських текстах. Зокрема, в українців фактично відсутні «чорні» замовляння: «Вся магічна діяльність українця спрямована не на те, щоб чогось досягнути, а на те, щоб чогось уникнути» [36, с. 109]. Окрім цього, «кидається в очі християнська направленість українських замовлянь. Знахарі навіть при зверненні до стихій чи хвороб не забувають попросити у Бога благословення і заручитись його підтримкою» [36, с. 105]. Українським текстам притаманні тривалі переліки святих, образи яких зумисне розщеплюються, наприклад: «Ішла Пречиста: одна з Києва, друга з Чернігова, третя з Ніжина» (це має забезпечити потрійний захист). Важливою особливістю українських текстів, на думку О. Романової, є пошук сприятливого / «святого» часу / місця, що протиставляє силу замовного слова несприятливому часу / місцю, коли здійснено зурочення. Водночас сумнівним видається твердження авторки, що в «українсько-білоруських замовляннях абсолютно відсутній сюжет походу знахаря на той світ» [36, с. 107].

Традиції психологічного напрямку наслідують І. Колодюк. Авторка переконана, що «народні методи лікування словом після тривалих років відвертої ігнорації стають сферою зацікавлення психотерапевтичної науки» [24, с. 5]. Як і російські

вчені, дослідниця звертається до образу народного цілителя. Замовні тексти І. Колодюк розглядає як важливий компонент психотерапевтичних народних методик, а також аналізує народне бачення походження хвороб, способи та методи лікування, паралельно враховуючи важливі для специфіки поліської екосистеми екологічні чинники.

Активне застосування лінгвістичних методів в етнології стало причиною виникнення суто мовознавчих досліджень. Семантичні особливості замовлянь вивчають українські мовознавці В. Баденкова [3], П. Осипов [30] і В. Бондаренко [5]. У праці В. Баденкової розглянуто лексику традиційної народної медицини говірок Інгульсько-Бузького межиріччя в семантичному, структурному, етимологічному планах [3]. П. Осипов аналізує лексико-семантичне поле концепту «синій» у німецькій та українській мовах, який протиставляється «блакитному» й переважно має негативні ознаки: нім. *blau sein* – «бути п'яним» / укр. «п'яний, аж синій»; *sein blaues Wunder erleben* – «пережити велику, неприємну несподіванку, розчаруватися»; *eine Fahrt ins Blaue* – «подорож без будь-якої цілі»; *ins Blaue treffen* – «промахнутися, попасти пальцем у небо». Висновки П. Осипова зіставляються із семантикою синього кольору в міфологічних уявленнях українців [30]. Вивченню ритмічної організації «як основного чинника дієвості замовляння» присвячена публікація В. Бондаренко [5], у якій проаналізовано фонетичні, лексико-семантичні, морфологічні, синтаксичні складники творення мовного ритму лікувальних замовлянь.

Отже, під час аналізу історії вивчення замовлянь стають помітними загальні тенденції. Зокрема, зацікавленість архаїчними жанрами була поетапною і проявлялася переважно в кризові періоди. Перші спроби наукового осмислення цього культурного явища стосуються кінця XIX – початку XX ст. – періоду занепаду традиційного й зародження індустріального суспільства. У науковому середовищі провідними є ідеї романтизму, які відбилися в працях представників міфологічної школи. Певна односторонність трактування (апеляції до язичницьких часів), а також відкриття в галузі пси-

хології, літературознавства, археології та археографії змінюють підходи до вивчення архаїчних текстів і спонукають до розвитку психологічного й історико-порівняльного методу. Останній стає прийнятним для представників «нової» влади, оскільки формально вписується в еволюційну теорію і відповідає постулатам реалізму.

Послаблення державного тиску спричинило появу низки досліджень, присвячених семантиці обрядового тексту. З'явилися нові наукові напрями, генетично пов'язані з лінгвістикою, філософією, антропологією, психологією. Особливо продуктивним виявився період кінця XX – початку XXI ст., коли на теренах Радянської імперії утворювалися незалежні держави. Нині активно розвивається українська наука, про що свідчать численні дослідження з вивчення традиційного світогляду. Вітчизняні вчені зосереджують увагу на вивченні семантики замовлянь у контексті етнокультурної традиції та проблемі їхньої класифікації. Відбувається своєрідний синтез ідей міфологічної, психологічної й історико-порівняльної шкіл, при цьому враховується мовне середовище, господарська діяльність, етикет, побут, звичаєве право. Набувають популярності також лінгвістичні студії з фонетики, лексики, синтаксису обрядового тексту.

Література

1. Агапкина Т. А. Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира. – М. : Индрик, 2010. – 824 с.
2. Агапкина Т. А., Топорков А. Л. Указатели заговоров: проблемы и перспективы // Традиционная культура. – 2007. – № 2. – С. 59–73.
3. Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Баденкова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
4. Богатырев П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. – М. : Искусство, 1971. – С. 167–297.
5. Бондаренко В. Мовні засоби ритмізації українських народних лікувальних замов-

лянь // Українське мовознавство. – 2012. – Вип. 42. – С. 3–13.

6. *Бондарец Е. А.* Лексико-семантическая структура мифологизмов в восточнославянском фольклоре: На материале сборников заговоров : автореф. дис. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Бондарец. – Тюмень, 2004. – 31 с.

7. *Боряк О. О.* Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профаним і сакральним. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – 400 с. : іл.

8. *Боряк О.* Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX – початок XX ст.). – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 1997. – 202 с. : іл.

9. Ви, зорі-зориці: українська народна магічна поезія (замовляння) / [упоряд. : М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук ; авт. передм. та ред. М. Г. Василенко]. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.

10. *Галайчук В.* Особливості побутування і прикметні структурно-семантичні риси середньополіських замовлянь хвороб (на матеріалі текстів з Олевського району Житомирської області) // Вісник Львівського університету. – 2003. – Вип. 31. – С. 113–131. – (Серія «Філологічні науки»).

11. *Гуляева Е. Ш.* Развитие древнерусской медицинской культуры : дис. ... канд. ист. наук : 24.00.01 / Гуляева Елена Шамилеевна. – Волгоград, 2006. – 144 с.

12. *Гунчик І.* «Навська дочка»: до в'яснення назви архаїчного фольклорного образу західнополіського замовляння // Берегиня. – 2000. – № 4. – С. 73–85.

13. *Гунчик І. В.* Український оказіонально-обрядовий фольклор: структурно-функціональний аспект : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.07 / Гунчик Ігор Володимирович. – Луцьк, 2004. – 205 с.

14. *Дмитрієва С. И.* Слово и обряд в мезенских заговорах // Обряды и обрядовый фольклор / [отв. ред. В. К. Соколова]. – М. : Наука, 1982. – С. 36–48.

15. *Дмитрієва Е. Н.* Языческие мотивы в системе русской народной культуры XIX века (На примере заговоров) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : специальность 07.00.02 «Отечественная история» / Е. Н. Дмитриева. – М., 2004. – 23 с.

16. *Ермакова Е. Е.* Сибирская заговорная традиция (конец XX – начало XXI вв.) / [под ред. И. С. Карабулатовой]. – Тюмень : Издатель Пашкин, 2005. – 496 с.

17. *Жуйкова М.* Происхождение выражения туда и дорога! и славянские народные представления о двух видах смерти // Зеле-

нинские чтения. Антропологический форум. – 2004. – № 1. – С. 267–276.

18. Заговоры в русской рукописной традиции XV–XIX вв. : История, символика, поэтика / сост., подгот. текстов, ст. и коммент. А. Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2010. – 832 с. : ил.

19. Зоряна вода (таємниці поліських знахарів) / [упорядкув., вступ. ст. В. Ф. Давидюка]. – Луцьк : Надсир'я, 1993. – 24 с.

20. *Иванов В. В., Топоров В. Н.* К реконструкции праславянского текста // Славянское языкознание: V Международный съезд славистов (София, сент. 1963): Докл. сов. делегации. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 159–196.

21. *Киселева Ю. М.* Смысловая организация русских лечебных и любовных заговоров : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.09 / Киселева Юлия Михайловна. – М., 2001. – 286 с.

22. *Кляус В. Л.* Сюжетика заговорных текстов славян в сравнительном изучении. К постановке проблемы. – М. : ИМЛИ РАН «Наследие», 2000. – 191 с.

23. *Кляус В. Л.* Указатель сюжетов и сюжетных ситуаций заговорных текстов восточных и южных славян. – М. : Наследие, 1997. – 149 с.

24. *Колодюк І. В.* Народна медицина у традиційній культурі українців Полісся (остання чверть XX – початок XXI століття) : монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 152 с.

25. *Левкиевская Е. Е.* Восточнославянский мифологический текст: семантика, диалектология, прагматика : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : специальность 10.02.03 «Славянские языки» / Е. Е. Левкиевская. – М., 2007. – 47 с.

26. *Мельникова Е.* Отчитывание бесноватых: практики и дискурсы // Антропологический форум. – 2006. – № 4. – С. 220–263.

27. *Михайлова Е. В.* Символика и семантика компонентов модели мира в русской традиционной культуре : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01 / Михайлова Евгения Владимировна. – Барнаул, 2009. – 160 с.

28. *Мойсієнко В.* Поліські замовляння // Древліани: збірник статей і матеріалів з історії Поліського краю. – Л. : Вид-во Інституту народознавства НАН України, 1996. – С. 121–165.

29. *Мойсієнко В.* Про дохристиянські божества і символічно-магічні кліше в поліських замовляннях та способах лікування // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 2. – С. 43–49.

30. *Осипов П.* Лексико-семантичні особливості мовних одиниць із позначенням кольору «синій» в німецькій та українській мовах (аспект міжкультурної комунікації) // Наукові

записки Кіровоградського державного педагогічного університету. – Кіровоград, 2008. – Вип. 75 (1). – С. 19–22. – (Серія «Філологічні науки (мовознавство)»: у 5 ч.).

31. *Остроушко О. А.* Українські замовляння-діалоги: структура, семантика, функціонування. Філологічні студії // Вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. пр.]. – Кривий Ріг, 2008. – Вип. 2. – С. 52–57.

32. *Павлов О. Д.* Замовляння як вербальна магія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.01.07 «Фольклористика» / О. Д. Павлов. – К., 1999. – 28 с.

33. *Петров В.* Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народнопоетичного циклу) // Берегиня. – 1996. – № 1–2. – С. 114–131; № 3–4. – С. 87–101.

34. *Познанский Н.* Заговори. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул / репр. изд. 1917 г. – М. : Индрик, 1995. – 352 с.

35. Полесские заговоры (в записях 1970–1990-х гг.) / [сост., подгот. текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова]. – М. : Индрик, 2003. – 752 с.

36. *Романова О.* Стереотипи магічного мислення в контексті українських, російських та білоруських замовлянь (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний збірник / [голов. ред. Т. Чухліб]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 100–112.

37. *Соколова В. К.* Заклинания и приговоры в календарных обрядах // Обряды и обрядовый фольклор / [отв. ред. В. К. Соколова]. – М. : Наука, 1982. – С. 11–24.

38. *Соляр О. А.* Українські «лікувальні» замовляння: проблема культурологічного контексту // Вісник Львівського університету. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – Вип. 31. – С. 156–164. – (Серія філологічна).

39. *Соляр О. А.* Українські народні замовляння: питання походження і поетики : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Соляр Ольга Андріївна. – Л., 2005. – 265 с.

40. Таємна сила слова (Заговори, замовляння, заклинання) / [упоряд., вступ. ст. Г. Б. Бондаренко]. – К. : Знання України, 1992. – 32 с.

41. *Толстой Н. И.* Из наблюдений над полесскими заговорами // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне / [сост. Н. И. Толстой]. – М. : Наука, 1986. – С. 135–142.

42. *Топоров В. Н.* К реконструкции индоевропейского ритуала и ритуально-поэтических формул (на материале заговоров) // Труды по знаковым системам / [отв. ред. Ю. Лотман]. – Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1969. – Вип. 4. – С. 9–43.

43. *Топоров В. Н.* О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «мирового дерева» // Труды по знаковым системам / [отв. ред. Ю. Лотман]. – Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1971. – Вип. 5. – С. 9–62.

44. Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новікова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

45. *Харитонова В. И.* Заговорно-заклинательная поэзия восточных славян. Конспекты лекций. – Ленинград : Из-во ЛГУ, 1992. – С. 39–47.

46. *Харитонова В. И.* Заговорно-заклинательное искусство восточных славян: проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований : в 2 т. – М. : ИЭА РАН, 1999. – Ч. 1. – 292 с.

47. *Харитонова В. И.* Заговорно-заклинательный акт в народной культуре восточных славян // Этнографическое обозрение. – 1993. – № 4. – С. 91–106.

48. *Харитонова В. И.* Заговорно-заклинательный текст: композиционные основы, воздействие на пациента и заклинателя // Филологические науки. – М., 1991. – № 5. – С. 45–54.

49. *Харитонова В. И.* Исследование сакрального в традиционной культуре: прикосновение к непостижимому или постижение неизвестного? // Этнологические исследования по шаманству и иным традиционным верованиям и практикам. – М. : ИЭА РАН, 2004. – Т. 9. – Ч. 1. Сакральное в традиционной культуре: методология исследования, методы фиксации и обработки полевых, лабораторных, экспериментальных материалов: материалы Международного интердисциплинарного научно-практического семинара-конференции (6–15 июля 2003 г., Москва; Республика Алтай). На русском и английском языках. – С. 16–40.

50. *Христофорова О. Б.* Дискурс о колдовстве и локальные фольклорные традиции: семантика, прагматика, социальные функции : автореф. дис. ... д-ра фил. наук : специальность 10.01.09 «Фольклористика» / О. Б. Христофорова. – М., 2010. – 21 с.

51. *Чернов И.* О структуре русских любовных заговоров // Труды по знаковым системам / [отв. ред. Ю. Лотман]. – Тарту : Тартуский гос. ун-т, 1965. – Вип. 2. – С. 159–172.

52. *Шевчук Т.* Магічна поезія замовляння. Еволюція ритуально-поетичних формул // Родовід. – 1993. – № 5. – С. 10–12.

53. *Шкарбан А.* Знахарство на Поліссі (за експедиційними матеріалами) // Полісся: мова, культура, історія : Матеріали Міжнародної конференції. – К. : Асоціація етнологів, 1996. – С. 277–281.

54. *Шкарбан А.* Матеріали з народної медицини Житомирського Полісся // Полісся

України : Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Л., 1999. – Вип. 2 : Овручина. 1995. – С. 211–224.

55. Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся // Полісся України : Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Л., 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 204–216.

56. Юдин А. В. Об именах звезд-«помощниц» в русских заговорах // Язык русского фольклора : сб. науч. ст. – Петрозаводск : Изд. ПГУ, 1992. – С. 66–71.

57. Юдин А. В. Ономастикон русских заговоров. Имена собственные в русском магическом фольклоре. – М. : МОНФ, 1997. – 319 с.

SUMMARY

The history of charms studying consists of several stages. The first of them is the period of the actual material piling up, accumulated in the ethnographic collections and the works of the authors of the XIXth – the beginning of the XXth centuries. The second stage is characterized with the primary comprehension of the collected material, its systematization and classification. The attraction of the methods of adjacent humanities, history, linguistics, literary criticism in particular is peculiar for the third stage. The last phase is notable for the philosophical generalization with the usage of the methods of hermeneutics, semiotics, phenomenology, structuralism, positivism. The division of the stages according to the chronological principle is a conditional one as they occur in the works of the scientists who are engaged in the field practice, scientific description of the received results, their systematization and investigation in parallels.

During the analysis of the history of charms studying the general trends are visible. In particular, the interest in archaic genres was time-phased and became apparent mainly in the crisis periods. The first attempts of the scientific understanding of this cultural phenomenon concerns to the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries – the period of the decline of traditional and the formation of the industrial society. The ideas of romanticism reflected in the works of the representatives of mythological school are leading in the scientific surroundings. The certain one-sidedness of the interpretation (the appeal to pagan times) and also the discoveries in the fields of psychology, literary criticism, archaeology and study of early texts change the approaches to the studying of archaic texts and incite to the development of psychological, historical and comparative methods.

The weakening of the state pressure in the 60s of the XXth century has caused the appearance of the investigations devoted to the semantics of the ritual text. New scientific trends are connected genetically with linguistics, philosophy, anthropology, psychology. The period of the end of the XXth – the beginning of the XXIst century has turned out to be especially productive, when independent states were creating on the territory of the Soviet empire. Now Ukrainian science is in its active development. Numerous investigations of traditional world-view studying affirm this fact. In 1990s the first collections of the charms edited by T. Shevchuk, H. Bondarenko, M. Moskalenko and M. Novikova, V. Davydiuk were published. The researches of T. Shevchuk, V. Moisienko, A. Shkarban, O. Pavlov, I. Hunchyk, V. Halaichuk, O. Solyar, O. Ostroushko, M. Zhuikova, O. Romanova, I. Kolodiuk appear. The use of the linguistic methods in ethnology has become the cause of the linguistic study rise, the authors of which are V. Badenkova, P. Osypov and V. Bondarenko. Ukrainian scientists pay attention to the charms semantics studying in the context of ethnocultural tradition and the problem of their classification. The original synthesis of the ideas of mythological, psychological, historical and comparative schools happens. The linguistic surroundings, economic activity, etiquette, mode of life, common law are taken into account. Linguistic studying in phonetics, lexicology, syntax of the ritual text is also acquiring popularity.

Keywords: charms, archetype, cultural phenomenon, myth, concept.